

Dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni als Objectius per al Desenvolupament Sostenible: el rol socialment controvertit de l'educació ambiental

Pablo Ángel Meira

Resum

La nova agenda de desenvolupament impulsada per les Nacions Unides, els Objectius de Desenvolupament Sostenible per a l'horitzó de 2030, concedeix més pes a les condicions biofísiques vinculades amb la sostenibilitat ambiental que les anteriors. Dels 17 objectius, 7 estan directament relacionats amb els determinants ambientals del desenvolupament. No obstant això, el creixement continua sent una premissa inqüestionable per al desenvolupament, no qüestionant el model hegemònic neoliberal de producció i consum. L'educació per al desenvolupament sostenible és una de les eines culturals anunciades per assolir els ODS. En l'article s'argumenta la necessitat de reactivar una educació ambiental crítica i transformadora, que abordi la crisi socioambiental considerant els límits ecològics de la Terra i la necessitat de repartir els recursos que ens aporta i les càrregues a què es veu sotmesa per l'activitat humana.

Paraules clau

Educació ambiental, Educació per al desenvolupament sostenible, Cultura de la sostenibilitat, Decreixement, Crisi ambiental, Objectius de Desenvolupament Sostenible

De los Objetivos de Desarrollo del Milenio a los Objetivos para el Desarrollo Sostenible: el rol socialmente controvertido de la educación ambiental

La nueva agenda de desarrollo impulsada por las Naciones Unidas, los Objetivos del Desarrollo Sostenible para el horizonte de 2030, concede mayor peso a las condiciones biofísicas vinculadas con la sostenibilidad ambiental que las anteriores. De los 17 objetivos, 7 están directamente relacionados con los determinantes ambientales del desarrollo. No obstante, el crecimiento sigue siendo una premisa incuestionable para el desarrollo, no cuestionándose el modelo hegemónico neoliberal de producción y consumo. La educación para el desarrollo sostenible es una de las herramientas culturales anunciadas para alcanzar los ODS. En el artículo se argumenta la necesidad de reactivar una educación ambiental crítica y transformadora, que aborde la crisis socioambiental considerando los límites ecológicos de la Tierra y la necesidad de repartir los recursos que nos aporta y las cargas a las que se ve sometida por la actividad humana.

Palabras clave

Educación ambiental, Educación para el desarrollo sostenible, Cultura de la sostenibilidad, Decrecimiento, Crisis ambiental, Objetivos de Desarrollo Sostenible

From the Millennium Development Goals to the Sustainable Development Goals: the socially controversial role of environmental education

The new agenda for development promoted by the United Nations enshrined in the Sustainable Development Goals (SDGs) to be implemented by 2030 places greater emphasis on biophysical conditions linked to environmental sustainability than its predecessors. Of the total of 17 goals, seven are directly related to the environmental determinants of development. However, growth is still an unquestionable premise for development, with the hegemonic neoliberal model of production and consumption remaining unchallenged. Education for sustainable development is identified as one of the cultural tools for achieving the SDGs. This article argues for the need for a critical and transformative environmental education that addresses the socio-environmental crisis, taking account of the ecological limitations of the Earth and the need to share the planet's resources and the burdens that human activity places on it. This approach involves starting to think about and to practise environmental education for sustainable degrowth.

Keywords

Environmental education, Education for sustainable development, Culture of sustainability, Degrowth, Environmental crisis, Sustainable Development Goals

Com citar aquest article:

Meira Cartea, Pablo Ángel (2015). "Dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni als Objectius per al Desenvolupament Sostenible: el rol socialment controvertit de l'educació ambiental". *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 61, p. 58-73

La intenció d'aquest article és identificar i valorar alguns dels desafiaments per a l'educació ambiental que es deriven dels magres èxits aconseguits en el compliment dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (d'ara endavant, ODM) i del nou escenari estratègic que estableixen els Objectius per al Desenvolupament Sostenible (d'ara endavant, ODS), recentment aprovats per l'ONU per a l'horitzó del 2030. En tots dos casos la mirada s'aturarà especialment en aquells objectius que se situen en el camp de l'ambient i de la crisi ambiental, sense oblidar que tots els objectius, en sentit estricte, estan interconnectats en i amb l'ambient, sigui natural o humà. Aquesta connexió no és fruit d'un exercici merament intel·lectual: l'ecodependència és una condició inherent a totes les formes de vida que poblen el nostre planeta, l'ésser humà no és –no ho pot ser– una excepció.

Més enllà de l'oportunitat d'establir objectius i metes que ajudin a concretar l'aspiració legítima a aconseguir la satisfacció universal, equitativa i sostenible de les necessitats humanes, eradicant la pobresa alhora que es preserven les condicions ecològiques necessàries per garantir una vida digna a les actuals i les futures generacions, la perspectiva crítica que s'adopta pretén posar en evidència dues qüestions: que el camí i l'estratègia per recórrer és tan o més important que la identificació dels objectius i les metes; i que el diagnòstic de les causes de la desigualtat, la pobresa i la insostenibilitat és clau per entendre com s'enfronta l'assoliment d'aquests objectius i les barreres que impedeixen aconseguir-los, condicionant l'enfocament educatiu-ambiental que es pugui adoptar.

El diagnòstic de les causes de la desigualtat, la pobresa i la insostenibilitat és clau per entendre com s'enfronta l'assoliment d'aquests objectius

Des d'una òptica socioambiental i també educativa, el problema que comparteixen les agendes contingudes en els ODM i en els ODS, no rau tant en la major o menor pertinència dels objectius definits o en la factibilitat del seu compliment en els terminis estimats, com en el model de desenvolupament que emmarca i abalisa el camí per al seu assoliment. Des d'aquest punt de vista, en el cas dels objectius i les metes que vinculen explícitament desenvolupament i ambient, la qüestions crítiques fonamentals poden ser les següents: ¿és compatible una societat ambientalment sostenible sense renunciar al creixement sostingut de la producció i del consum en un món finit els límits biofísics dels quals ja han estat forçats a l'extrem per l'activitat humana i probablement s'hagin sobrepassat? I, en funció de com es respongui a la primera qüestió, quina és la perspectiva educativa-ambiental que es pot adoptar?

En aquest sentit, cal partir d'una premissa fonamental, tant en l'ODM com en els nous ODS, el creixement es considera expressió i premissa del desenvolupament humà; sense creixement, s'assumeix, no serà possible eradicar la pobresa i generar benestar, sense creixement tampoc es podran alliberar els recursos suficients –tecnològics, culturals, econòmics– per assolir una gestió sostenible de la biosfera. El creixement apareix, per tant, com una *conditio sine qua non* del desenvolupament i de la sostenibilitat, i el desenvolupament –entès com a creixement– apareix com a *conditio sine qua non* de la sostenibilitat ambiental.

**Les respostes
educatives
a la crisi
socioambiental
es bifurquen en
dues grans línies
o tendències**

L'encaix i el paper de l'educació ambiental a l'agenda del desenvolupament varien substancialment segons es respongui a les qüestions formulades. Des de la Cimera de la Terra de Rio (1992), les respostes educatives a la crisi socioambiental es bifurquen en dues grans línies o tendències. La primera és una educació ambiental dins del sistema, de caràcter reformista, que s'ofereix com una eina sociocultural per conrear en els individus i els agregats socials comportaments més racionals que limitin les externalitats ambientals negatives, externalitats que poden afectar el funcionament del mercat i entorpir l'assoliment dels objectius de creixement i, per tant, alen- tir el desenvolupament. L'educació ambiental, en aquesta perspectiva, es considera un instrument per formar un capital humà que tingui en compte l'impacte ambiental de l'activitat productiva i del consum per minimitzar-lo, sempre que, és clar, els canvis que es promoguin no amenacin la rendibilitat de la mateixa activitat; és a dir, no qüestionin la lògica capitalista que mou el mercat i garanteixin el progrés de la societat.

L'Educació per al Desenvolupament Sostenible (en endavant EDS), tal com es prescriu en el capítol 36 de l'*Agenda 21* aprovada a la Cimera de Rio el 1992, és el primer document oficial que institucionalitza aquest enfocament en el marc de les Nacions Unides. A partir de 1992, l'EDS es converteix en l'eix de les polítiques educatives i culturals internacionals relacionades amb l'ambient, presentant-se originalment com una alternativa a l'EA practicada fins aleshores, que es qualifica com passada de moda i reduccionista, sent acusada, no sense raons, d'adoptar enfocaments naturalistes que ignoraven les dimensions socials i econòmiques de l'ambient. Com suggereix Sauvé (2013), aquest enfocament ha arribat a ser dominant en els àmbits institu- cionals, rebent un impuls major a partir de la Cimera de la Terra de Johan- nesburg (2002) i de la declaració del Decenni de l'Educació per al Desen- volupament Sostenible, transcorregut entre 2005 i 2014 sota la tutela de la UNESCO i el PNUMA. El vigor oficial d'aquest enfocament es reflecteix en la incorporació literal de l'Educació per al Desenvolupament Sostenible en els ODS recentment aprovats per l'Assemblea General de l'ONU.

Però coincidint amb la Cimera de Rio el 1992, a la capital brasilera tam- bé es va convocar el I Fòrum Global, que va reunir agents independents, ONG i moviments socials per debatre sobre la crisi ambiental i l'articulació de polítiques de resposta des d'una òptica alternativa a l'oficial; alternativa perquè advoca per aprofundir en les causes estructurals i sistèmiques de la mateixa crisi ambiental, i alternativa, també, per l'orientació de les estratè- gies de resposta que es van elaborar en el mosaic de reunions sectorials que van conformar el fòrum. El contrast entre la *Declaració de Rio*, emanada de la conferència oficial, i *La Carta de la Terra*, gestada en el Fòrum Global, reflecteix l'abisme que separa les lectures de la crisi ambiental que van fer en els dos escenaris i, sobretot, l'enorme distància que separa els marcs ètics, ideològics i polítics subjacents de cada un.

El *Tractat d'Educació Ambiental per a Societats Sostenibles i la Responsabilitat Global*, emanat del Fòrum Global, estableix un marc interpretatiu de la crisi socioambiental diametralment oposat a l'oficial. Molt sintèticament, en el *Tractat* es qüestiona el model de desenvolupament occidental, antropocèntric, mercantilista i injust, i es proposa la construcció d'un model alternatiu assentat en una ètica ecocèntrica i que consideri el repartiment just i sostenible dels recursos i les càrregues ambientals del planeta, com a claus per avançar cap a la sostenibilitat social i ambiental. En aquesta perspectiva, el creixement desapareix del centre del model de desenvolupament per situar-hi els valors i els principis de la sostenibilitat, l'equitat i la justícia distributiva. L'educació ambiental apareix aquí com una praxi pedagògica contra-hegemònica centrada a visibilitzar i desmuntar la natura estructural de la crisi socioambiental i a plantejar la creació d'esferes públiques alternatives en les quals es puguin posar en joc valors i comportaments individuals i col·lectius contraposats als que regeixen el funcionament insostenible i injust del mercat global.

Es proposa la construcció d'un model alternatiu assentat en una ètica ecocèntrica i que consideri el repartiment just i sostenible dels recursos i les càrregues ambientals del planeta

Els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni

El 1996, el Comitè d'Ajuda al Desenvolupament de l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE, 1996), va proposar set objectius per a un "millor" desenvolupament, seguint els acords i les recomanacions de les conferències organitzades per l'ONU en els anys precedents, inclosa la Cimera de la Terra de Rio de Janeiro el 1992. La Cimera del Mil·lenni celebrada el setembre del 2000 a Nova York, amb base de la Resolució 53/2002 de l'Assemblea General de les Nacions Unides, del 17 de novembre de 1998, va marcar les línies generals per donar impuls a una renovada agenda del desenvolupament basada en la proposta de l'OCDE, assumint-la com una oportunitat històrica per revisar el paper de l'ONU davant els desafiaments que cal enfrontar en el nou segle.

La proposta destinada a revitalitzar l'agenda del desenvolupament es va concretar en la Declaració del Mil·lenni (Resolució 55/2 de l'Assemblea General de les Nacions Unides). S'hi van establir vuit Objectius de Desenvolupament per al període 2000-2015, que tenen com a principals directrius generals, segons la mateixa ONU: buscar un pacte entre els principals protagonistes econòmics del món; comprometre els països signants en la lluita per eradicar la pobresa extrema; millorar les polítiques de gestió i augmentar les rendició de comptes davant la ciutadania en els països pobres; destinar per part dels països rics i les institucions financeres del sistema de l'ONU (BM, FMI, OMC, etc.) els recursos necessaris per a l'assoliment dels objectius.

Es va posar èmfasi en el fet que els ODM han d'oferir els mitjans que accelerin el ritme del desenvolupament, principalment en les societats i els grups socials més pobres

L'Assemblea va assumir que els ODM haurien de ser una prova de la voluntat política que ha de guiar tots els països per establir aliances sòlides a favor del desenvolupament, emprant les reformes polítiques necessàries per aconseguir-ho. En aquest sentit, es va posar èmfasi en el fet que els ODM han d'oferir els mitjans que accelerin el ritme del desenvolupament, principalment en les societats i els grups socials més pobres, i en la mesura sistemàtica dels resultats que es produeixin a través de l'establiment de metes i indicadors de referència més o menys concrets. Per a la tasca de seguiment i control dels objectius establerts es va fixar la situació de l'any 1990 com a referència per contrastar i valorar els èxits aconseguits al final del període establert (2000-2015).

L'establiment d'aquests supòsits contrasta amb la valoració crítica que consideren que els ODM van ser concebuts per legitimar i reforçar l'expansió del model econòmic-social dominant, en el seu afany per sotmetre totes les societats als principis del capitalisme financer globalitzat (Lapeyre *et al.*, 2006). Samir Amin (2006: 130) va més enllà en afirmar que el consens aparent al voltant dels ODM s'assentava en propòsits voluntaristes i benintencionats ("qui s'oposaria a la reducció de la pobresa, la millora de la salut, etc.?"), però d'escassa ambició i profunditat en el diagnòstic de les causes estructurals dels problemes que es pretenen abordar. Herrera (2006: 213) denuncia que "l'anunci de la recerca d'aquests objectius per part de les institucions internacionals funciona com una cobertura moral i un pretext ètic per aprofundir encara més en les polítiques neoliberals, que destrueixen societats i generen pobresa", per subratllar que la suposada lluita contra la pobresa "es converteix cada vegada més en una guerra contra els pobres". En la mateixa línia, Gutiérrez i González (2010: 170) van denunciar que els ODM no contemplen els factors de fons que generen les injustícies ja que "tots els indicadors mostren que la pobresa en la globalització no només s'ha incrementat numèricament, sinó que els pobres s'han fet més pobres i els rics molt més rics, amb la qual cosa es posterga *sine die* la possibilitat d'aconseguir el desenvolupament".

Aquest conjunt de crítiques coincideixen a assenyalar que els ODM se centren en la lluita contra la pobresa però difuminen els desajustos socials i ambientals provocats per la concentració de la riquesa i per la forma en què aquesta concentració es produeix en les dinàmiques d'acumulació de capital afavorides per l'hegemonia neoliberal en una economia globalitzada. Com subratlla Caride (2013: 18), "sense endinsar-se en les tensions que provoquen la concentració de la riquesa o en una condemna explícita a les pràctiques abusives de les multinacionals i de determinats estats, els seus potencials efectes [dels ODM] en la disminució de les desigualtats tot just té un abast testimonial".

En sintonia amb aquesta crítica general, el tractament de la dimensió ambiental del desenvolupament en els ODM mereix una mirada complementària. Dels vuit objectius que organitzen l'agenda dels ODM, l'específicament

enfocat a “garantir la sostenibilitat del medi ambient” és el número 7 (en endavant, ODM 7). Aquest objectiu es va desglossar en 4 metes: incorporar els principis del desenvolupament sostenible en les polítiques nacionals i reduir la pèrdua de recursos del medi ambient (Meta 7a), reduir la pèrdua de biodiversitat per assolir el 2010 una reducció significativa de la taxa de pèrdua (Meta 7b), reduir a la meitat el 2015 el percentatge de persones sense accés a aigua potable i a serveis de sanejament de qualitat (Meta 7c) i millorar considerablement per a l'any 2010 la vida de com a mínim 100 milions d'habitants en tuguris (Meta 7d).

El primer que crida l'atenció és l'ambigüitat de les metes definides, principalment evident en la formulació de les metes 7a i 7b, i destaca també el fet que no s'hi incorporés explícitament alguna meta concreta relacionada amb la lluita contra el canvi climàtic, sens dubte el desafiament socioambiental més important que té plantejada la humanitat per aquest segle. Les metes 7c, relacionada amb l'accés a l'aigua potable i a serveis sanitaris de qualitat, i 7d, relativa a la millora del medi urbà, es defineixen de forma més operativa i amb terminis concrets, encara que sorprengui que el compliment de la meta 7d s'ajorni per al 2020, més enllà de l'interval temporal fixat per al compliment dels ODM, entre el 2000 i el 2015.

Els informes anuals de seguiment realitzats per l'ONU per verificar els avenços en el compliment dels objectius i les metes establertes en els ODM reconeixen, implícitament, la rellevància de la qüestió climàtica. A l'informe de seguiment que tanca el període d'aplicació dels ODM (ONU, 2015: 52-61) es destaquen com a èxits principals pel que fa a l'objectiu 7 l'eliminació de les substàncies que danyen la capa d'ozó i els importants avenços realitzats per facilitar un major accés a aigua potable (el 91% de la població mundial el 2015 en contrast amb el 76% el 1990) i a instal·lacions sanitàries millorades, així com el descens significatiu de la població que viu en tuguris (del 39% l'any 2000 al 29% el 2014).

La medalla que s'apunta l'ONU pel que fa a la recuperació de la capa d'ozó no s'ha de considerar, en sentit estricte, un mèrit dels ODM, atès que el Tractat de Mont-real, que estableix la desaparició progressiva dels gasos que danyen l'ozó estratosfèric, va ser signat el 1987 i la seva aplicació precedeix en més d'una dècada a la proposta dels ODM.

La “bona notícia” pel que fa a la meta 7a és la “desacceleració” en la desaparició d'àrees boscoses; és a dir, no s'ha revertit la pèrdua neta de superfície forestal, però si s'ha aconseguit alentir-la: passa de 8,3 milions d'hectàrees desforestades per any la dècada de 1990 a 5,2 milions d'hectàrees per any el 2010, pèrdues que afecten directament a 1.600 milions de persones que depenen dels boscos per a la seva subsistència. Les “males notícies” en l'avaluació final que realitza l'ONU de l'ODM 7 se centren en el canvi climàtic, posant en evidència l'increment desbocat de les emissions de gasos d'efecte hivernacle i el deteriorament dels embornals naturals de carboni.

El mateix informe adverteix que aquesta situació “significa una amenaça de conseqüències greus i irreversibles per a les persones i els ecosistemes”, per a destacar que el canvi climàtic constitueix “un desafiament urgent i crític per a la comunitat global” (ONU, 2015: 53).

La sostenibilitat ambiental és un pilar central en l'agenda després del 2015 i un requisit previ per al desenvolupament socioeconòmic perdurable i l'eradicació de la pobresa

El que no s'explica és per què el canvi climàtic va quedar fora dels ODM, tot i que els informes de seguiment i la pròpia retòrica de l'ONU a mesura que va anar avançant la seva aplicació destaqués cada vegada més la rellevància de la qüestió climàtica per concebre una agenda de desenvolupament realista a mig i llarg termini. Aquest caràcter determinant se subratlla en la valoració prospectiva que el mateix informe realitza sobre l'ODM 7, en advertir que “la sostenibilitat ambiental és un pilar central en l'agenda després del 2015 i un requisit previ per al desenvolupament socioeconòmic perdurable i l'eradicació de la pobresa” (ONU, 2015: 61). El paràgraf seleccionat posa en evidència, per altra banda, que l'estratègia seguida per assolir els ODM no havia considerat el medi ambient com un factor determinant del desenvolupament. De fet, els avenços aconseguits en altres àmbits dels ODM relacionats amb l'eradicació de la pobresa i de la fam, la reducció de malalties o l'accés a recursos d'aigua potable, són fàcilment reversibles a mig i llarg termini pels impactes multidimensionals del canvi climàtic.

El Banc Mundial va situar en primer pla aquesta feblesa al *Global Monitoring Report*, publicat el 2008, un informe que avalua la dimensió ambiental en els ODM: “assegurar la sostenibilitat ambiental –s'hi diu– és necessari per assolir altres objectius de l'ODM i per mantenir a llarg termini el creixement i el desenvolupament” (World Bank, 2008: xviii). La vinculació entre creixement i desenvolupament és evident a la cita. Però es remarca encara més aquest vincle quan proposa una agenda de sis punts per reimpulsar els ODM, el ritme de compliment dels quals es valorava el 2008 com a insuficient per a l'assoliment de les metes previstes; el primer punt d'aquesta agenda no pot ser més clar: per avançar realment cap al desenvolupament desitjat “el creixement econòmic fort i inclusiu ha de ser el centre de l'estratègia per assolir els ODM”, destacant que els països en desenvolupament haurien de créixer un 7% o més del PIB. No és casual que les propostes del Banc Mundial relatives a la integració de la sostenibilitat ambiental en el desenvolupament vagin adreçades únicament als països en desenvolupament: millorar l'eficiència i la transparència de la gestió dels seus recursos naturals, transitar cap a formes de creixement baixes en carboni i posar en marxa polítiques i programes d'adaptació al canvi climàtic; però no contempli res que faci referència als països més desenvolupats, a la revisió de les seves polítiques ambientals o econòmiques o la insostenibilitat dels seus patrons de producció i consum, que són a la base de la major part del deteriorament que pateix la biosfera.

El Consejo de Liderazgo de la Red de Soluciones para el Desarrollo Sostenible (en endavant CLRSDS), impulsat per les Nacions Unides per a preparar i donar suport a la nova agenda de desenvolupament recollida en els ODS, as-

senyala en el seu informe de 2013 (Sachs, 2013: 3), que el “creixement serà impossible de sostenir a menys que els estàndards de vida i creixement puguin desvincular-se de l'ús de recursos per a garantir patrons sostenibles de consum i producció”; és a dir, no es qüestiona el creixement però si es reconeix l'existència de límits biofísics i s'apunta la nova directriu perquè siguin compatibles creixement i sostenibilitat: el desacoblament entre l'augment del PIB i el desgast de la base de recursos naturals i de la capacitat de la biosfera per assumir les càrregues que genera l'activitat humana.

Els Objectius del Desenvolupament Sostenible

Atenent al nom adoptat per la nova agenda de desenvolupament, aprovada fa poc per l'Assemblea General de les Nacions Unides, es pot pensar que l'ambient o la sostenibilitat ambiental passa a tenir un major relleu que en els ODM. Aquesta agenda pretén explícitament reforçar els èxits dels ODM i reprendre els que no es van aconseguir. Vista en el seu conjunt, la nova agenda mostra que el sistema de les Nacions Unides sembla haver pres una major consciència del paper determinant del medi biofísic en qualsevol estratègia de desenvolupament que es pretengui realista i viable a mig i llarg termini. El protagonisme que se li concedeix al concepte de desenvolupament sostenible sembla apuntar en aquesta línia.

A l'*Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible*, que defineix els 17 objectius i les 169 metes que integren l'ODS, destaca el compromís dels països signants per “aconseguir el desenvolupament sostenible en les seves tres dimensions –econòmica, social i ambiental– de manera equilibrada i integrada” (ONU, 2015: 3/40). Sens dubte, es tracta d'un enfocament més ambiental que el precedent. Però repassant amb atenció el text de la nova agenda s'aprecia l'absència d'un concepte fonamental que, d'altra banda, ja no figurava a *El Futur que Volem*, el document precursor dels ODS aprovat per l'ONU amb motiu de la Conferència de les Nacions Unides celebrada a Rio de Janeiro el 2012, més coneguda com Rio+20 (ONU, 2012): ens referim al concepte de límits.

Aquesta absència és més sorprenent si es considera que la CLRSDS assenyalava en l'informe ja citat, elaborat per mandat de l'ONU, que el “dret al desenvolupament és un dret al desenvolupament dins dels límits planetaris. Tots els països poden i han de desenvolupar-se, però també tots han de reconèixer que el desenvolupament, inclosa la convergència de nivells de vida, s'ha de fer dins d'un marc racional del medi ambient” (Sachs, 2013: 10), encara que aquest reconeixement explícit de l'existència de límits biofísics tampoc no suposà per aquesta Comissió qüestionar el dogma del creixement. Els autors assenyalen que “per als països és possible créixer i millorar el benestar de l'ésser humà respectant al mateix temps els límits planetaris” (*Ibid.*, 11).

Si l'Agenda que defineix els ODS no al·ludeix als límits de la biosfera com un element fonamental per a considerar la sostenibilitat ambiental del desenvolupament, el concepte de “creixement” apareix com a nuclear a tot el document. S'hi fa referència 18 vegades (ONU, 2012), en 13 de les quals es refereix al “creixement econòmic” i en 7 s'incorpora a una de les expressions “mantra” de l'Agenda, que subratlla el seu objectiu central: promoure un “creixement econòmic sostingut, inclusiu i sostenible”. El fet que s'incorpori l'adjectiu “sostingut” precedint el concepte “sostenible” és una altra evidència que el dogma del creixement continua sent indiscutible, assumint una interpretació “feble” del desenvolupament sostenible (Bermejo *et al.*, 2010), concepte que, per cert, apareix citat 144 vegades en tot el document.

Malgrat
l'obstinada
creença en la
indissoluble
associació
entre creixement i
desenvolupament
la sostenibilitat
ambiental
guanya pes

Amb tot, malgrat l'obstinada creença en la indissoluble associació entre creixement i desenvolupament i la resistència a acceptar que hi ha límits biofísics per al creixement, la sostenibilitat ambiental guanya pes. Dels 17 objectius que articulen la nova agenda de desenvolupament (ONU, 2015: 16), més d'un terç, en concret 7, estan relacionats directament amb la sostenibilitat ambiental. De la proporció d'1 a 7 en els ODM es passa ara a una proporció de 7 a 17 en els ODS per al nou horitzó de 2030.

Aquests objectius són els següents: l'Objectiu 6, “garantir la disponibilitat i la gestió sostenible de l'aigua i el sanejament per a tots”, que reprèn una de les metes contingudes en e l'ODM 7; l'objectiu 7, “garantir l'accés a una energia assequible, fiable, sostenible”, una altra mancança evident en l'agenda precedent; l'objectiu 11, “aconseguir que les ciutats i els assentaments humans siguin inclusius, segurs, resilents i sostenibles”, una altra repesca de les metes associades a l'ODM 7; l'objectiu 12, “garantir modalitats de consum i producció sostenibles”, una altra qüestió ignorada en els ODM i que apunta, encara de forma indirecta, cap a l'associació entre la riquesa –i no només la pobresa– i la degradació ambiental; l'objectiu 13, “adoptar mesures urgents per combatre el canvi climàtic i els seus efectes”, que reconeix la rellevància crítica d'aquesta problemàtica; l'objectiu 14, “conservar i utilitzar de manera sostenible els oceans, els mars i els recursos marins”, una altra novetat pel que fa als ODM; i l'objectiu 15, “protegir, restablir i promoure l'ús sostenible dels ecosistemes terrestres”. Aquests objectius es desgranen en 61 metes formulades per facilitar el desenvolupament operatiu dels objectius i la identificació d'indicadors que permetin fer un seguiment concret i sistemàtic dels avenços cap a aquestes metes.

No hi ha espai aquí per realitzar una anàlisi detallada de la pertinència i de la factibilitat dels objectius associats amb la sostenibilitat ambiental i, fonamentalment, de les metes que els concreten. En un estudi presentat fa poc pel Overseas Development Institute (Nicolai *et al.*, 2015) es realitza una avaluació prospectiva sobre les possibilitats de complir els objectius i assolir les metes establertes en els ODS per a l'horitzó de 2030. L'informe pren com a supòsit de partida que les condicions que van limitar els èxits dels ODM, fonamentalment les mancances de recursos econòmics i de voluntat política,

es mantenen a mig termini. Per a aquesta anàlisi se selecciona una meta especialment rellevant de cada un dels 17 objectius i, en base als resultats, es classifiquen en 3 categories: aquelles que requereixen de canvis abordables per al seu compliment, les que requereixen de canvis profunds, ràpids i multidimensionals –"revolucionaris" en el llenguatge de l'informe– i aquelles que no només estem lluny d'aconseguir sinó que necessitaríem revertir la direcció en què avancem i fer tot el contrari del que fem per tenir alguna esperança d'aconseguir-les (Nicolai *et al.*, 2015: 10). Doncs bé, de les metes associades amb els objectius relacionats amb la sostenibilitat ambiental, només una (meta 15.2, aturar la desforestació) apareix en el grup de les que requereixen reformes (una de tres); dos (facilitar l'accés universal a serveis sanitaris, meta 6.2, i a l'energia, meta 7.1) en el grup de metes que necessiten una "revolució" (2 de 9), i 4 metes en les que requeririen d'un canvi radical per revertir el sentit de la marxa que portem actualment (4 de 5). Les metes ambientals l'abast de les quals es considera improbable són les següents:

- Reduir els assentaments humans precaris (meta 11.1)
- Reduir les escombraries (meta 12.5)
- Combatre el canvi climàtic (meta 13.2)
- Protegir el medi marí (meta 14.2)

Altres visions crítiques assenyalen la debilitat moral i pràctica de l'objectiu 13, relacionat amb el combat del canvi climàtic, qüestionen les metes proposades per ser massa genèriques i denuncien l'absència d'altres propostes que el farien més realista i operatiu. Pogge i Sengupta (2015) destaquen, en aquest sentit, que no es contempla en aquest objectiu una meta relativa a l'increment de les inversions en solucions de baix carboni, que sí estava present en els esborranys preliminars dels ODS; i que tampoc no s'estableix cap compromís concret relacionat amb la mitigació del canvi climàtic a través de la reducció d'emissions de gasos d'efecte hivernacle, si bé es confia aquesta qüestió a les negociacions que es realitzin en l'àmbit de la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic.

¿Quin paper se li atorga a l'educació en l'agenda dels ODS respecte a la sostenibilitat ambiental? L'objectiu 4 se centra en l'educació, plantejant "garantir una educació inclusiva i equitativa de qualitat i promoure oportunitats d'aprenentatge permanent per a tots" (ONU, 2015: 16). Entre les metes que concreten aquest objectiu, la 4.7 estableix que per a l'any 2030 s'asseguri "que tots els alumnes adquireixin els coneixements teòrics i pràctics necessaris per a promoure el desenvolupament sostenible, entre altres coses mitjançant l'educació per al desenvolupament sostenible i els estils de vida sostenibles, els drets humans, la igualtat de gènere, la promoció d'una cultura de pau i no violència, la ciutadania mundial i la valoració de la diversitat cultural i la contribució de la cultura al desenvolupament sostenible" (ONU, 2015: 20). La primera cosa que cal destacar en la redacció de la meta i en el seu enfocament és la referència exclusiva a la població escolaritzada ("alumnes"), clarament reduccionista i que ignora el potencial de

Sense un enfocament educatiu trans-generacional difícilment es podran assolir els objectius vinculats a la sostenibilitat ambiental continguts en els ODS

l'educació, en general, i de l'educació per a la sostenibilitat, en particular, per treballar amb diferents col·lectius socials. Sense un enfocament educatiu trans-generacional difícilment es podran assolir els objectius vinculats a la sostenibilitat ambiental continguts en els ODS.

La segona cosa que destaca és la menció a “l'educació per al desenvolupament sostenible”, vinculant directament aquesta meta amb el model educatiu hegemònic durant les dues últimes dècades dins del sistema de les Nacions Unides. La tercera és la dilució de la sostenibilitat ambiental en un concepte més ampli i genèric de sostenibilitat al qual també s'associen qüestions relatives a la igualtat de gènere, la diversitat cultural, els drets humans i el cultiu de la no violència i la pau. No és que aquestes qüestions no tinguin relació amb la sostenibilitat ambiental, sinó que la sostenibilitat ambiental queda diluïda en un concepte tan obert que acaba per buidar-se de sentit. Per aquesta mateixa raó, serà tan difícil avaluar el 2030 els èxits assolits amb relació a aquesta meta, com difícil o impossible ha estat avaluar amb certa concreció i rigor els èxits aconseguits al final de la Dècada de l'Educació per al Desenvolupament Sostenible (Buckler i Creech, 2014). En aquest sentit, serà difícil concretar quins “coneixements i pràctiques” seran necessaris per socialitzar les noves generacions en la cultura del desenvolupament sostenible, depenent en gran mesura de com es defineixi aquesta. I difícil serà, també, establir un estàndard “d'estil de vida sostenible”, sobretot si la mateixa concepció de la sostenibilitat ambiental que es maneja en els ODS ignora l'existència de límits biofísics per al desenvolupament entès com a creixement.

Si girem la mirada cap als ODS directament relacionats amb la dimensió ambiental, l'educació apareix explícitament en l'objectiu 12, sobre la necessitat de promoure modalitats de producció i consum sostenibles, concretament en la meta 12.8, que estableix la necessitat d'assegurar que el 2030 “les persones d'arreu del món” tinguin la informació i els coneixements pertinents per al desenvolupament sostenible i els estils de vida en harmonia amb la naturalesa”, una reiteració del que estableix l'objectiu 4, amb la mateixa dificultat per definir quina informació i quins coneixements seran “pertinents” per arribar a la meta i per avaluar els possibles èxits.

La segona referència a l'educació en les metes dels objectius relacionats amb la sostenibilitat ambiental apareix en l'objectiu 13, sobre la necessitat d'adoptar mesures urgents de lluita contra el canvi climàtic; en la meta 13.3 s'estableix que cal “millorar l'educació, la sensibilització i la capacitat humana i institucional respecte de la mitigació del canvi climàtic, l'adaptació al canvi climàtic, la reducció dels seus efectes i l'alerta primerenca”. En aquest cas no s'estableix un horitzó concret, cosa que converteix aquesta meta en una apel·lació encara més general i més difícil, si és possible, de fer operativa i d'avaluar. En tot cas, es pot aplicar aquí la mateixa anàlisi realitzada per a la meta anterior.

Malgrat les poques pistes que ofereixen aquestes al·lusions a la relació entre sostenibilitat i educació esdevé evident l'adscripció al corrent de l'educació per al desenvolupament sostenible. Davant d'aquesta presa de posició dels ODS, l'educació ambiental crítica no pot ignorar que la gran majoria dels estímuls culturals, a través de les estratègies de màrqueting, la publicitat i l'expansió dels estils de vida consumistes a la pista mediàtica i en les xarxes socials, apunten cap a patrons vitals insostenibles, i no queda clar quins recursos es mobilitzaran a partir dels ODS per contrarestar el formidable poder de socialització del mercat i donar pas a una cultura de la sostenibilitat que tingui en compte els límits biofísics del planeta i el repartiment just dels recursos i les càrregues ambientals. Les contradiccions socials i culturals són i seran cada vegada més evidents, cosa que ens situa en l'escenari d'una educació ambiental per a la sostenibilitat el paper de la qual no pot ser un altre que el de desvetllar aquestes contradiccions i generar esferes públiques alternatives, principalment en les societats avançades: es dibuixa així, de nou, la doble via que separa l'educació ambiental de l'educació per al desenvolupament sostenible. No deixa de ser significatiu que els objectius associats a la sostenibilitat ambiental hagin ignorat conceptes que podrien haver servit per establir metes més realistes i conseqüents amb el repte de la sostenibilitat; ens referim, per exemple, a la petjada ecològica, l'empremta de carboni o la petjada hídrica (per país i per càpita), l'evolució de la qual fa visible clarament la relació –fins ara negativa– entre l'activitat humana i la biocapacitat del planeta. L'ús d'indicadors basats en aquests conceptes constitueix una potent eina pedagògica que permet concretar l'impacte individual i col·lectiu en la biosfera i com aquest impacte està íntimament lligat als estils de vida i al model econòmic hegemònic.

Cap al futur de l'educació ambiental, amb agenda o sense ella

L'educació sempre és invocada quan es pretén que les societats dissenyin i posin en marxa canvis significatius en la manera com resolen les necessitats humanes i busquen millorar les condicions associades al seu benestar. La resposta educativa que es doni a aquests anhels no pot ignorar les condicions objectives que perfilen fragilitat de la biosfera com un determinant del desenvolupament. El deteriorament de sistemes i processos ecològics bàsics (el clima, el cicle de l'aigua, el cicle del nitrogen, els ecosistemes marins, etc.) redueix les possibilitats de maniobra si s'ignoren dos aspectes estructurals fonamentals: l'existència de recursos finits i la capacitat limitada per part de la biosfera per subsumir els impactes creixents de l'activitat humana, multiplicats pel creixement de la població, la producció i el consum. No és un problema només de mals hàbits humans, d'inconsciència o de falta d'informació i coneixements sobre com funciona la biosfera, encara que aquestes mancances també formen part del problema.

L'educació sempre és invocada quan es pretén que les societats dissenyin i posin en marxa canvis significatius en la manera com resolen les necessitats humanes

El repte és i ha de ser més ampli. I en ell l'educació ambiental expressa la seva naturalesa i sentit com a educació social. Més enllà dels objectius formatius més específics i dels fins genèrics que inspiren qualsevol acció educativa-ambiental, l'educació ambiental ha de formular com a fi primordial recrear models alternatius d'organització social sobre el consum, la producció, la gestió de l'espai, l'alimentació, el consum energètic, la presa de decisions sobre l'ús dels recursos naturals, etc. (Meira, 2012; Iglesias i Meira, 2007). Les comunitats i les persones poden, d'aquesta manera, desenvolupar competències per a la i en l'acció, redefinint col·lectivament les maneres d'actuar —els estils de vida, les formes d'interacció social, les pràctiques polítiques— sota pressupostos ètics i ideològics diferents als imposats per la racionalitat econòmica dominant. L'acció educativa és aquí, sobre qualsevol altra dimensió o intencionalitat, educació social i política: educació ambiental que treballa per crear una societat que consideri els límits objectius de la biosfera i les demandes legítimes de justícia i equitat ambiental de tots els éssers humans en el repartiment dels recursos que aquesta ens proveeix. Una societat que qüestionari el creixement i aposti per un benestar humà sostenible i universal.

Es tracta d'avançar cap a societats que acceptin el desafiament de construir una cultura de la sostenibilitat que vagi més enllà de la regulació de les relacions amb el medi biofísic

Es tracta, doncs, d'avançar cap a societats que acceptin el desafiament de construir una cultura de la sostenibilitat que vagi més enllà de la regulació de les relacions amb el medi biofísic per modificar profundament els patrons culturals, socials i econòmics (Caride i Meira, 2001; Caride, 2013)

Perquè això s'esdevingui caldrà situar en primer pla la dimensió política i cívica de l'educació ambiental, transcendent la seva concepció com una eina d'enginyeria social per modelar els comportaments pro-ambientals de la població, sense qüestionar la racionalitat o les estructures que condicionen aquests comportaments. Com s'estableix en els principis del *Tractat d'Educació Ambiental per a Societats Sostenibles i la Responsabilitat Global* (Tratados Alternativos de Río'92, 1994: 31), “l'educació ambiental no és neutra, sinó ideològica. És un acte polític, basat en valors per a la transformació social”. En paraules directes d'Elizalde (2009: 55), “no hi ha sostenibilitat possible sense els suports polítics necessaris”. Com tampoc hi haurà una pedagogia social i ambiental que la construeixi si les polítiques educatives i ambientals no s'impliquen radicalment en la tasca d'afrontar la crisi ambiental amb alternatives que habilitin noves vies per a la globalització de la convivència i de la justícia ambiental.

Aquest enfocament obliga a formular objectius alternatius o, millor dit, versions alternatives dels objectius continguts en els ODM i ara, més explícitament, en els ODS: davant de més creixement sostingut, i pretesament sostenible, caldria començar a pensar i a treballar per formes de desenvolupament basades en el decreixement sostenible; davant de l'educació per al desenvolupament sostenible caldrà anar pensant i experimentant programes i pràctiques pedagògiques que estableixin les bases d'una educació per al

decreixement sostenible. No busquin els conceptes “decreixement” o “educació ambiental per al decreixement sostenible” en la documentació oficial del sistema de Nacions Unides; ni en les declaracions i programes estratègics relacionats amb les polítiques de desenvolupament, ni en les associades directament amb l'impuls institucional de l'educació ambiental. El decreixement està completament fora del focus institucional, una educació per al decreixement, també.

Davant la representació fidel a les constriccions del mercat de l'educació per al desenvolupament sostenible, cal reclamar la recuperació de l'impuls crític, desvetllador i contracultural de l'educació ambiental, amb tota la càrrega semàntica i política que li atorga a aquestes paraules la pedagogia crítica, habilitant noves oportunitats per saber i comprendre, per analitzar i interpretar, en tota la seva complexitat, l'abast de la crisi socioambiental que afrontem. Una educació ambiental que ha de mirar al seu passat sense por, començant per reivindicar la seva entitat i identitat històrica com “l'educació alternativa” que va ser o va voler ser, transdisciplinària, socialment transformadora, compromesa i responsabilitzada amb un desenvolupament humà integral i integrador, en clau ètica, ecològica i social. Una identitat que preval malgrat els reiterats intents dels que l'han pretès descartar institucionalment. Una identitat que preval en cada educador i educadora ambiental, als quals, com suggereix Caride (2013: 28), “difícilment podrem anomenar com a ‘educadors per al desenvolupament sostenible’ sense ruboritzar-nos”.

Davant la insuportable dependència ètica i ideològica de l'educació per al desenvolupament sostenible de la doctrina del capital humà, posada al servei de les necessitats productives i reproductives del mercat, cal construir una educació ambiental alternativa; una educació ambiental que, com es va establir a la Cimera dels Pobles que va precedir la Cimera Ambiental de Rio+20, serveixi per impulsar “un gir polític i cognitiu, un canvi paradigmàtic en la manera d'entendre l'educació, una obertura a nous punts de vista sobre els fins socials [cap al decreixement, per exemple], com els del ‘bon viure’, el dels ‘béns comuns’, el de l'ètica de la cura, entre d'altres, sobre els quals s'ha d'obrir un gran espai de discussió i socialització” (Grupo de Trabajo en Educación, 2012: 2/4). En aquest afany contracultural i contra-hegemònic poden convergir i han de convergir els espais de reflexió i praxi de l'educació ambiental i l'educació social.

Pablo Ángel Meira Cartea
Universitat de Santiago de Compostela
pablo.meira@usc.es

Cal reclamar la recuperació de l'impuls crític, desvetllador i contracultural de l'educació ambiental, amb tota la càrrega semàntica i política que li atorga a aquestes paraules la pedagogia crítica

Bibliografia

- Amir, S.** (2006). ODM: *instrumento de legitimación y de expansión del modelo dominante*. En: VV.AA.: *Objetivos de Desarrollo del Milenio: Puntos de vista críticos del Sur*. Editorial Popular. Madrid, pp. 129-145.
- Bermejo, R.; Arto, I.; Hoyos, D.; Garmendia, E.** (2010). *Menos es más: del desarrollo sostenible al decrecimiento sostenible*. Hegoa. Bilbao.
- Buckler, C.; Creech, H.** (2014). *Shaping the Future we Want. UN Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014). Final Report*. UNESCO. París.
- Caride, J. A.** (2013). “La educación ambiental en las claves del milenio y de sus objetivos de desarrollo”. En: *Jandiekua*, núm. 1, pp. 16-30.
- Caride, J. A.; Meira, P. Á.** (2001). *Educación ambiental y desarrollo humano*. Ariel Editorial. Barcelona.
- Grupo de Trabajo en Educación** (2012). *La educación que precisamos para el mundo que queremos. Cumbre de los Pueblos Río+20*. Document electrònic: <http://rio20.net/propuestas/la-educacion-que-precisamos-para-el-mundo-que-queremos/> [última consulta: 25-10-2015].
- Elizalde, A.** (2009). “¿Qué desarrollo puede llamarse sostenible en el Siglo XXI? La cuestión de los límites y las necesidades humanas”. En: *Revista de Educación* (número extraordinario), pp. 53-75.
- Gutiérrez, E.; González, E.** (2010). *De las teorías del desarrollo al desarrollo sustentable*. Siglo XXI. México.
- Iglesias, L.; Meira, P. Á.** (2007). “De l’Educació Ambiental a l’Educació Social o a la inversa”. En: *Educació Social. Revista d’Intervenció Socioeducativa*, núm. 35, pp. 13-27.
- Lapeyre, F.** (2006). “Objetivos de Desarrollo del Milenio: ¿herramientas de desarrollo o Caballo de Troya de las políticas neoliberales?”. En: VV.AA.: *Objetivos de Desarrollo del Milenio: Puntos de vista críticos del Sur*. Editorial Popular. Madrid, pp. 9-29.
- Meira, P. Á.** (2012). “Convergències entre l’educació ambiental i l’educació social”. En: *Quaderns d’Educació Social*, núm. 14, pp. 108-113.
- Nicolai, S.; Hoy, S.; Berliner, T.; Aedy, T.** (2015). *Projecting progress. Reaching the SDGs by 2030*. Overseas Development Institute. London.
- Sachs, I.** (dir.) (2013). *Una Agenda de Acción para el Desarrollo Sostenible. Informe para el Secretario General de las Naciones Unidas*. Consejo de Liderazgo de la Red de Soluciones para el Desarrollo Sostenible. New York.
- ONU** (2012). *El futur que volem*. Resolució aprovada per l’Assemblea General el 27 de setembre de 2012. Document electrònic: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=%20A/RES/66/288 [última consulta: 25-10-2015].
- ONU** (2015). *Transforma el nostre món: l’Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible A/RES/70/1. Resolució aprovada per l’Assemblea General el 25 de setembre de 2015*. Document electrònic: <http://www.un.org/es/comun/docs/?symbol=A/RES/70/1> [última consulta: 25-10-2015].

Pogge, T.; Sengupta, M. (2015). *The Sustainable Development Goals as drafted: nice idea, poor execution*. Washington International Law Journal Association. Document electrònic: https://moodle.bbk.ac.uk/pluginfile.php/452432/mod_resource/content/1/Pogge_Sengupta_SDGs_WILJ.pdf [última consulta: 19-10-2015]

Sauvé, L. (2013). “La educación ambiental y la primavera social”. En: *Jan-diekua*, núm. 1, pp. 31-42.

Tratados Alternativos de Río'92 (1994). *Construyendo el futuro. Foro Internacional de ONGs y Movimientos Sociales*. Ministerio de Obras Públicas, Transportes y Medio Ambiente. Madrid.

World Bank (2008). *Global Monitoring Report, 2008. MDGs and the Environment: Agenda for Inclusive and Sustainable Development*. The International Bank for Reconstruction and Development-The World Bank. Washington DC.

